

ТРАНСКОРДОННЕ ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ЯК ПРЕДМЕТ ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Д-р екон. наук **Марія Ільїна** 0000-0002-5555-1614
Державний університет Західної Парани
Dr. Mariia Iliina 0000-0002-5555-1614
State University of Western Parana

АНОТАЦІЯ: У статті досліджено досвід викладання проблем транскордонного забруднення довкілля в межах вивчення економіки природокористування у вищих навчальних закладах України. Робочі навчальні програми тематичних дисциплін досліджено за допомогою методів поглибленого аналізу документації, структурного-семантичного, порівняльного аналізу, якісного контент-аналізу. За результатами дослідження робочі навчальні програми зосереджені переважно на висвітленні проблем забруднення навколишнього природного середовища України та її регіонів, в окремих випадках – екологічних проблем підприємств. Транскордонне забруднення розглядається опосередковано в контексті глобальних екологічних проблем та міжнародного співробітництва. Найбільш повно дана проблематика висвітлюється в межах дисциплін з екологічної безпеки, що з одного боку є виправданим, а з іншого свідчить про суттєве обмеження розуміння економіки природокористування як галузі знань. Окрема проблема полягає в ігноруванні укладачами навчальних програм такої важливої компоненти навколишнього природного середовища, як біорізноманіття.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Транскордонне забруднення; Економіка природокористування; Робоча навчальна програма.

POLUIÇÃO TRANSFRONTEIRIÇA DO MEIO AMBIENTE COMO TEMA DE ENSINO NAS UNIVERSIDADES

RESUMO: O artigo apresenta os resultados da pesquisa sobre o ensino de questões de poluição ambiental transfronteiriça no âmbito da economia do uso da natureza nas universidades da Ucrânia. Para o estudo dos conteúdos programáticos dos respectivos currículos foram aplicados os métodos de análise aprofundada da fonte de dados, análise estrutural, semântica e comparativa, e análise qualitativa de conteúdo. De acordo com os resultados da investigação, os programas centram-se principalmente em questões urgentes de poluição ambiental na Ucrânia e nas suas regiões e, por vezes, tratam dos desafios ambientais para as empresas. A poluição transfronteiriça do meio ambiente é indiretamente considerada no contexto das questões ambientais globais e de cooperação internacional. Esta questão é apresentada de forma muito mais abrangente e relevante nos currículos de segurança ambiental. A abordagem parece razoável, no entanto, restringe substancialmente a consideração da economia ambiental como um campo integral do conhecimento. Outra observação é que os professores ignoram um componente tão importante do meio ambiente como a biodiversidade quando elaboram os programas e currículos.

PALAVRAS-CHAVE: Poluição transfronteiriça; Economia dos recursos naturais; Programa acadêmico.

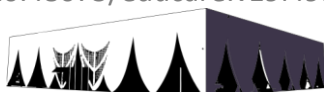
1 ВСТУП

Глобалізація та технологічний розвиток не лише позитивним чином впливають на якість життя людини, але й спричиняють деградацію та забруднення довкілля, виснаження природних ресурсів, кліматичні зміни. Сучасна економічна наука досліджує ці проблеми і шляхи їх вирішення в межах економіки природокористування – наукового напрямку про раціональне використання природних ресурсів, ефективне управління й охорону навколишнього середовища. Посилення уваги світової спільноти до екологічної проблематики зумовлено насамперед транскордонним характером процесів забруднення довкілля, що є одним із найбільш негативних для міжнародних відносин наслідків природокористування:

Останнім часом приділяється велика увага техногенному впливу на навколишнє середовище як на національному, так і на міжнародному рівні. Існує низка важливих проблем, пов'язаних з навколишнім середовищем, а саме з його знищенням: зменшення і руйнування родючих ґрунтів, проблеми з водою, знищення лісів, багатьох видів тваринного і рослинного світу, відходи. Особливе занепокоєння викликає проблема, для якої не існує кордонів – глобальні зміни клімату (Ніколаєв; Андреева, 2021, с. 47).

Транскордонне забруднення довкілля означає необхідність удосконалення сучасних систем управління природокористуванням з урахуванням глобальних наслідків антропогенної діяльності та її здатності впливати на стан довкілля в сусідніх державах. Однак проблематика транскордонного забруднення довкілля, задачі та методи його контролю, оцінка наслідків і шляхи попередження досі не стали інтегральною частиною економіки природокористування як галузі науки. Українські вчені-економісти Ніколаєв Ю. та Андреева Є. зазначають:

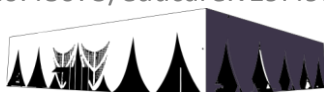
До сучасних важливих завдань в галузі економіки природокористування можна віднести дослідження економічних закономірностей використання природних ресурсів, розробку методів оцінки природних ресурсів з метою включення в економічні

розрахунки їх вартості, створення економічних механізмів управління раціональним використанням природних ресурсів і охороною навколишнього середовища, розробку методів розрахунку економічної ефективності капітальних вкладень у раціональне використання природних ресурсів та їх відтворення, визначення перспектив розвитку промислового виробництва з урахуванням пріоритетності екологічних факторів, прогноз змін стану природного середовища (Ніколаєв; Андреева, 2021, с. 48).

В цілому погоджуючись із зазначеною, доволі вичерпною, структурою економіки природокористування, вважаємо, що включення до неї транскордонного контексту може відбуватися двома шляхами – поетапною інтродукцією у перелічені напрями або формуванням окремого предмету, що мав би на меті дослідження економічних наслідків транскордонного забруднення довкілля, розробку методів оцінювання цих наслідків та економічних механізмів попередження відповідних загроз, оцінку ефективності інвестицій у превентивні заходи, визначення перспектив розвитку промислових виробництв з урахуванням ризиків транскордонних забруднень.

Потреба розширення предметного поля економіки природокористування за рахунок проблематики транскордонного забруднення довкілля важлива ще й тому, що це безсумнівно вплине на формування тематичних навчальних програм у закладах вищої освіти. Це, зокрема, такі навчальні дисципліни, як «Економіка природокористування», «Екологічна безпека», «Збалансоване природокористування» тощо. Підготовка фахівців – економістів, інженерів, екологів у сфері економічної безпеки підприємств, охорони навколишнього середовища і технологій його захисту, раціонального природокористування, які володітимуть знаннями та навиками оцінки й управління наслідками транскордонного забруднення довкілля, є важливим завданням у тому числі з огляду на євроінтеграційні прагнення України та руйнівний вплив воєнних дій на увесь європейський континент.

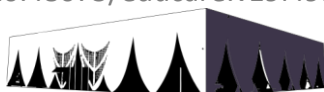
2 ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Важливість ефективного управління наслідками екологічного впливу на міжнародному рівні підтверджують численні наукові дослідження. Так, Самко О. зазначає, що «з посиленням процесів глобалізації в сучасній світовій економіці збільшується значення оцінки транскордонного впливу в усіх його проявах та за всіма напрямками» (Самко, 2023, с. 109). У структурі транскордонних екологічних впливів автор виокремлює перенос забрудників атмосферного повітря, поверхневих, підземних вод, порушення природних екосистем, виснаження природних ресурсів, втрату біологічного різноманіття, природні стихійні явища (Самко, 2023, с. 110). Такий широкий перелік факторів транскордонного забруднення демонструє потребу не лише ґрунтового дослідження зазначеного предмету науковцями та практиками, але й його всебічного вивчення у закладах вищої освіти. При цьому одним із важливих завдань є розробка й опанування спеціалізованих методик.

Вони дадуть можливість оцінити максимально можливий обсяг забруднювальних речовин, які можуть бути перенесені з території одного регіону на суміжну територію іншого регіону. Це значний плюс, оскільки складні інженерні розрахунки не завжди можливі для застосування внаслідок обмеженості вхідних даних, їх невідповідності, наявності великої кількості зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на рівень забруднення (Самко, 2023, с. 110).

Оцінка наслідків транскордонного забруднення стає актуальною не лише через загрозу переносу скидів та викидів вітчизняної промисловості. Мисковець І. Я. та Мольчак Я. О., досліджуючи джерела забруднення водних об'єктів Волинської області, зазначають:

У результаті забруднення р. Західний Буг, яка має транскордонне значення, можуть виникнути міжнародні проблеми, які супроводжуються аваріями й забрудненням поверхневих вод і ґрунту внаслідок транзиту нафтопродуктів трубопроводами. Як прикордонна область Волинь приймає на себе транскордонний перенос із Заходу і Сходу забруднюючих речовин і похідних від них – «кислих опадів»,

напружений транзит автотранспорту та додаткове забруднення повітря (Мисковець; Мольчак, 2022, с. 80).

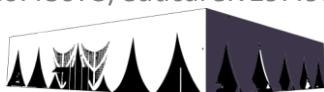
Як об'єкт транскордонного забруднення Україна може виступати не лише у ролі держави походження забруднення, але й як постраждала держава (Дорош та ін., 2022, с. 396). Це регламентують Директива 2001/42/ЄС про оцінку наслідків окремих планів та програм для довкілля, Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 р. № 2354-VIII, Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Закон України № 562-VIII від 01.07.2015).

Попри значне забруднення довкілля воєнними діями в Україні (насамперед на півночі, сході та півдні території держави), проблематика транскордонного забруднення залишається актуальною і для решти регіонів. Так, Савенець В. М. наголошує:

У перші місяці війни високий вміст NO₂ спостерігався над східними й північно-східними районами території України, а також поблизу кордонів. Один із максимумів у лютому зафіксовано над територією Тернопільської та Хмельницької областей. У той час як максимуми на сході пов'язані із воєнними діями, максимум на заході став причиною транскордонного перенесення забруднення із території Польщі, що поєдналося із забрудненням від Бурштинської ТЕЦ (Савенець, 2023, с. 157).

Подолання проблеми забруднення довкілля внаслідок переносу викидів та скидів є спільним завданням не лише практиків, інженерів-екологів, правників, але й органів місцевої влади. На думку фахівців з міжнародного права,

транскордонне співробітництво є ефективним інструментом вирішення спільних екологічних проблем – таких, як охорона довкілля, водних ресурсів та біорізноманіття. Воно сприяє спільним зусиллям у зменшенні негативного впливу на довкілля та спільному розв'язанню екологічних проблем (Реслер; Рейс, 2023, с. 51).

Водночас транскордонне співробітництво потребує належної фахової підготовки уповноважених працівників підприємств, органів державної влади та місцевого самоврядування. Дребот О. І. та ін. наголошують:

вирішення сучасних нагальних еколого-економічних питань на транскордонному рівні між Україною та сусідніми державами ЄС потребує належного рівня еколого-економічних знань та еколого-економічної компетентності всього населення (Дребот та ін., 2020, с. 329).

Основні проблеми еколого-економічного аналітико-інформаційного забезпечення транскордонного співробітництва «пов'язані з недостатньою інформаційною базою та її наповненістю, неефективною комунікацією з державами-сусідами» (Дребот та ін., 2020, с. 329). Накопичення та обмін відповідною інформацією дасть змогу не лише вирішувати екологічні проблеми, але й «включатися в еколого-інформаційне міжнародне співробітництво на різних транскордонних рівнях (Дребот та ін., 2020, с. 330). Це важливо ще й тому, що згідно із законодавством про стратегічну екологічну оцінку в окремих випадках (наприклад, для розроблення землепорядної документації, схем землеустрою, техніко-економічних обґрунтувань використання й охорони земель, комплексних планів просторового розвитку прикордонного району або територіальної громади) необхідне інформування сусідніх держав та проведення з їх представниками транскордонних консультацій (Дорош та ін., 2022, с. 396-397).

Таким чином, надання студентам профільних вищих навчальних закладів спеціальних знань про особливості транскордонного забруднення довкілля й опанування ними навиків оцінювання негативного впливу та управління ризиками є важливим завданням для подальшого вирішення зазначених проблем, міжнародної співпраці та недопущення виникнення або поглиблення транскордонних екологічних конфліктів.

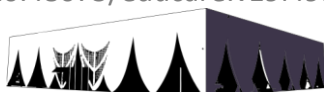
3 МЕТОДОЛОГІЯ

Метою дослідження є оцінка практики включення проблематики транскордонного забруднення довкілля у тематичні робочі програми, які викладають студентам різних вищих навчальних закладів України. Згідно з науковою гіпотезою, транскордонна проблематика включена у робочі навчальні програми достатньою мірою – насамперед з огляду на євроінтеграційні наміри України й актуалізацію проблеми попередження транскордонного забруднення у міжнародному, вітчизняному законодавстві та практиці вирішення судових спорів.

Дослідження особливостей викладання проблематики транскордонного забруднення довкілля у вищих навчальних закладах здійснено за допомогою методів поглибленого аналізу документації, структурного та семантичного аналізу тексту, порівняльного аналізу (для інтерпретації отриманих даних), узагальнення, а також якісного контекстного контент-аналізу. Емпірична частина дослідження включає поглиблене вивчення робочих навчальних програм тематичних освітніх дисциплін – «Економіка природокористування», «Збалансоване природокористування», «Екологічна безпека», які викладаються у вищих навчальних закладах різних регіонів України (таблиця 1). Обрання такого об'єкту аналізу зумовлено тим, що

для кожної навчальної дисципліни складається робоча навчальна програма, що є нормативним документом вищого навчального закладу. Робоча навчальна програма включає виклад конкретного змісту дисципліни, послідовність її вивчення, організаційні форми навчання, форми і способи поточного і підсумкового контролю, літературні джерела і технічні засоби навчання. Структурні складові робочої навчальної програми дисципліни – тематичний план, завдання для самостійної і індивідуальної роботи, методи поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури і технічних засобів навчання (Дзюба; Зайцева, 2015, с. 8).

Вибір перелічених методів дослідження зумовлений загальною практикою наукової роботи, а також результатами літературного огляду.

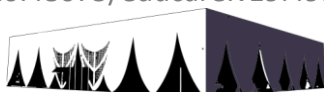

Загородня Т. К. та Стражнікова І.В. відзначають, що, як і в будь-якій науково-дослідній роботі, в порівняльно-педагогічних дослідженнях застосовують такі загальнонаукові методи, як «теоретичний аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, абстрагування і конкретизацію, проблематизацію, аналогію, моделювання, узагальнення, систематизацію, класифікацію» (Загородня; Стражнікова, 2021, с. 74). Серед методів педагогічних дослідження виокремлюють «змістовні, формалізовані методи аналізу і синтезу, методи обробки результатів дослідження, опису, пояснення, прогнозу, вивчення інформаційних джерел» (Загородня; Стражнікова, 2021, с. 74). Міждисциплінарний характер порівняльних педагогічних досліджень передбачає використання «методів інших наукових галузей – історії, філософії, психології, соціології, математики, джерелознавства» (Загородня; Стражнікова, 2021, с. 73). При цьому

ступінь достовірності отриманих результатів залежить не стільки від кількості вивчених джерел, скільки від повноти й достовірності інформації, яка в них міститься. ... Під час роботи з джерелами найчастіше використовують метод головного масиву в сукупності з вибіркоким методом, коли аналізується більша частина джерел, що обираються за певними критеріями. Найважливішими ознаками відбору матеріалів для порівняльно-педагогічного дослідження є хронологічні, географічні й тематичні (Загородня; Стражнікова, 2021, с. 75).

Таблиця 1 – Навчальні заклади, робочі навчальні програми яких відібрано для аналізу проблематики викладання транскордонного забруднення довкілля

№	Заклад вищої освіти
1	Український державний університет залізничного транспорту, м. Харків
2	Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
3	Таврійський державний агротехнологічний університет ім. Дмитра Моторного
4	Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
5	Педагогічний фаховий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка
6	Запорізький національний університет. Інженерний навчально-науковий інститут
7	Вінницький національний технічний університет
8	Полтавська державна аграрна академія
9	Львівський національний університет імені Івана Франка

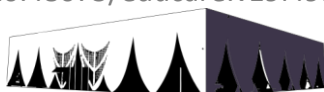

10	Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, м. Дніпро
11	Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ
12	Полтавський державний аграрний університет
13	Львівський національний університет природокористування
14	Уманський національний університет садівництва
15	Фаховий коледж закладу вищої освіти «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ
16	Харківський національний університет радіоелектроніки
17	Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
18	Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро

Основним методом дослідження є якісний контекстний контент-аналіз. При цьому під контекстом слід розуміти «семантико-граматичну й комунікативну єдність певного текстового елемента із текстовим і ситуативним оточенням як індикатором значення й функціональної ваги цього елемента» (Сидоренко; Стороженко, 2017, с. 33). Вибір контент-аналізу зумовлений метою дослідження, його цілями, засобами та предметом:

контент-аналіз використовують для точного й об'єктивного кількісного та якісного аналізу змісту несистематизованого масиву інформаційних джерел – нормативних документів, наукової літератури, інтерв'ю, анкет (Загородня; Стражнікова, 2021, с. 79).

Категоріями контент-аналізу обрано назви навчальних робочих програм (таблиця 2), а одиницями аналізу – ключові слова, що представляють тематику дослідження, а саме «транскордонне забруднення», «трансграничне забруднення», «транснаціональні екологічні проблеми», «міжнародні екологічні проблеми». Подальший контент-аналіз здійснено за стандартними методиками (див. напр. Krippendorff, 2004; Neuendorf, 2017; Vaismoradi, M. та ін., 2013; White та Emily, 2006). З огляду на етичні стандарти наукового дослідження (Коблянська, 2023), результати аналізу наведено без ідентифікації конкретних наукових програм та вищих навчальних закладів.

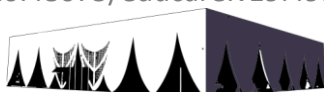

4 РЕЗУЛЬТАТИ

Робочі програми навчальної дисципліни «Економіка природокористування» мають на меті вирішення численних екологічних проблем (виснаження природних ресурсів, забруднення повітря, водних ресурсів, ґрунтів, знищення лісів, загибель біологічних видів), підвищення ефективності використання природних ресурсів у контексті міжнародних вимог, враховуючи усвідомлення України як частини європейської спільноти, прагнення до активної співпраці з країнами ЄС, дотримання європейських стандартів не лише в управлінні політичною системою та економікою, але й вищою освітою.

Таблиця 2: Характеристика навчальних дисциплін, обраних для аналізу досвіду викладання предмету транскордонного забруднення довкілля

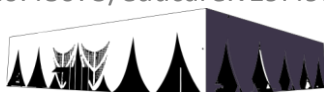
№	Освітній рівень	Галузь знань	Спеціальність	Освітня програма
<i>Економіка природокористування</i>				
1	Бакалавр	Соціальні та поведінкові науки	Економіка	Економічна безпека підприємства
2		Управління та адміністрування	Підприємництво, торгівля та біржова діяльність	
3			Природничі науки	Екологія, охорона навколишнього середовища, збалансоване природокористування
4		Екологія		Екологія землекористування і агробізнес, прикордонний екологічний контроль
5		Технології захисту навколишнього середовища		
6	Магістр			
<i>Еколого-економічні основи природокористування</i>				
7	Бакалавр	Виробництво та технології	Технології захисту навколишнього середовища	
<i>Збалансоване природокористування</i>				
8	Бакалавр	Природничі науки	Екологія	
9	Магістр		Географія, технології захисту навколишнього середовища	

<i>Екологічна безпека</i>				
10-14	Бакалавр	Природничі науки	Екологія	
15		Сфера обслуговування	Туризм	
16		Автоматизація та приладобудування	Автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка	Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані ресурсозберігаючі технології. Альтернативна енергетика
<i>Екологічна безпека та техноекологія</i>				
17	Бакалавр	Природничі науки	Екологія	
<i>Екологічна безпека в механізмі правого регулювання екологічних відносин</i>				
18	Доктор філософії	Право		

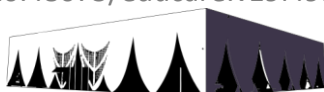
Проаналізовані навчальні програми в середньому включали від 10 до 20 лекційних занять, серед яких немає окремих, присвячених транскордонному забрудненню довікілью. Це суперечить очікуваним результатам навчання – наприклад, меті навчання студентів особливостям сучасної світової економіки та зовнішньої політики держави. Окремі питання транскордонного забруднення можуть висвітлюватися в межах таких тем лекційних, семінарських занять та самостійних завдань:

- світові екологічні проблеми та задачі природокористування;
- еколого-економічні проблеми попередження й усунення забруднення компонентів навколишнього середовища;
- визначення збитків від забруднення елементів природного середовища та галузей народного господарства;
- раціональне природокористування в умовах інтенсивного розвитку паливно-енергетичного та агро-промислового комплексу;
- планування охорони атмосферного повітря, водних ресурсів, рослинного, тваринного світу;
- міжнародне співробітництво з екологічних проблем, природоохоронна політика зарубіжних країн, міждержавні угоди;
- природокористування в контексті сталого розвитку / біосферної парадигми.

На нашу думку, ще одним завдання навчання економіці природокористування має бути формування у студентів сучасного еколого-економічного мислення (сутність екологічних впливів, взаємозв'язок економічної діяльності зі станом довкілля забруднення, специфіка перенесення забруднень), а також розуміння шляхів подолання відповідних екологічних проблем. Однак у проаналізованих робочих програмах міститься здебільшого поресурсний підхід до управління природокористуванням (земельні, водні, лісові ресурси, атмосферне повітря), наголошується на особливостях використання цих ресурсів у виробничій діяльності, їх розміщення, технологій експлуатації, розрахунку вартості. Частково присутня орієнтація на ознайомлення майбутніх фахівців зі специфікою глобальних екологічних криз та катастроф; натомість шляхи подолання таких криз, включаючи їхній транскордонні контекст, походження та причини, не представлено. Принагідно зауважимо, що серед усіх видів природних ресурсів найбільші ризики транскордонного забруднення пов'язані з атмосферним повітрям (викиди шкідливих речовин), водними ресурсами (скиди забруднюючих речовин, повені, посухи) та біорізноманіттям (міграція видів). Відповідно, транскордонний контекст може міститися у темах, присвячених оцінці стану цих природних ресурсів та управлінню ним, джерелам забруднення або впливів, розрахунку завданих збитків.

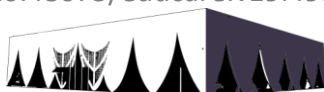
Особливий інтерес у межах дослідження становить аналіз задекларованої мети, цілей викладання дисципліни та очікувань щодо отриманих студентами знань, навичок та вмінь. В одній із робочих програм зазначено, що ціллю викладання курсу є отримання студентами знань щодо методів прогнозування масштабів втрат природних ресурсів, оцінювання збитків суспільству та шкоди навколишньому природному середовищу, обрахунку розміру платежів за використання природних ресурсів та забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів і ґрунтів. Транскордонний контекст забруднення без сумніву міститься серед таких

очікуваних результатів навчання, як «вміння обраховувати розмір відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання природних ресурсів». Вага транскордонного контексту відображається також у питаннях до заліку (державний контроль за станом навколишнього природного середовища, екологічна сертифікація, міжнародна співпраця у сфері охорони довкілля).

В окремих програмах зазначається, що метою вивчення навчальної дисципліни є формування знань, умінь та навичок щодо організації і контролю за використання природних ресурсів і компонентів довкілля (корисних копалин, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, ґрунтів, лісів), оцінки впливу на них господарської діяльності, розробки рекомендацій щодо здійснення природоохоронних і відновлювальних заходів. Вважаємо таке визначення мети та завдань викладання дисципліни одним із найбільш оптимальних та доцільних. Найбільш вдалим формулюванням практичних навичок, на формування яких спрямовано навчальну дисципліну, є таке:

- опанування міжнародного та вітчизняного досвіду вирішення регіональних та транскордонних екологічних проблем;
- вироблення навиків розв'язання екологічних проблем із застосуванням міжнародного і вітчизняного досвіду;
- здатність використовувати інституційні та правові механізми міжнародного співробітництва з метою розв'язання глобальних та регіональних екологічних проблем;
- обґрунтування рішень, спрямованих на мінімізацію екологічних ризиків господарської діяльності на загальнодержавному та регіональному рівнях;
- здійснення аналізу соціо-економіко-екологічного стану областей України та розроблення стратегії їх розвитку.

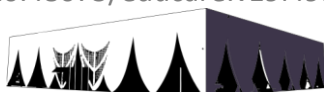

Частині робочих програм притаманне надмірне, на наш погляд, зосередження на мікроекономічних питаннях, що призводить до конвергенції економіки природокористування й економіки підприємства (системи знань, пов'язаних з організацією й управлінням господарською діяльністю). Зокрема зазначається, що дисципліна має на меті:

- навчити студентів здійснювати еколого-економічну оцінку виробництва;
- ухвалювати рішення про інвестування в екологічно орієнтоване виробництво;
- використовувати наявні фінансово-кредитні інструменти й механізми охорони та раціонального використання залучених до виробництва природних ресурсів;
- аналізувати еколого-економічні фактори при розподілі доходів по результатам господарської діяльності;
- визначати економічну ефективність екологічних витрат.

Зрозуміло, що такий підхід унеможливає глобальний або транскордонний контекст вивчення екологічних проблем та значно звужує тематичну базу економіки природокористування як галузі знань. В інших випадках надмірний фокус зроблено на регіональному вимірі еколого-економічних проблем (напр., ресурсно-екологічній безпеці та її впливові на соціально-економічний розвиток регіону, управлінні природоохоронною діяльністю на регіональному та місцевому рівнях). Так само, на наш погляд, слід уникати фокусу винятково на національному контексті – наприклад, у випадку, коли серед основних завдань курсу зазначено ознайомлення з основними напрямками державної політики України у галузі використання, відтворення та охорони природних ресурсів.

Частково у робочих програмах представлено тематику глобальних змін клімату, включаючи розповсюдження забруднень у приземному шарі атмосфери, проблеми збереження озонної оболонки Землі, Рамкову конвенцію

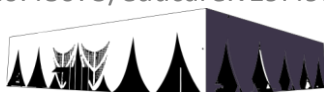

ООН про зміну клімату. Попри безперечну актуальність цієї проблематики, така її постановка та інтерпретація не дають можливість оцінити внесок у зміни клімату господарської діяльності окремих країн. Вважаємо такий підхід надмірно широким, дескриптивним і таким, що не сприяє підвищенню ефективності міжнародної співпраці у справі вирішення актуальних екологічних проблем. Очевидно, тематика транскордонного забруднення довкілля має посісти більш вагоме місце у структурі дисципліни «Економіка природокористування».

Значно більшою мірою проблематика транскордонного забруднення міститься у робочих програмах дисципліни «Екологічна безпека», яка спрямована на вивчення причин, наслідків і масштабів природних та техногенних надзвичайних ситуацій, особливостей їх територіального поширення, способів подолання і ліквідації наслідків. Одним із завдань дисципліни є ознайомлення студентів з екологічною стандартизацією, експертизою і аудитом, які по суті мають інструментальний зв'язок зі стратегічною екологічною оцінкою. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» визначає такі важливі поняття, як документи державного планування (стратегії, плани, схеми, загальнодержавні та державні цільові програми), «зачеплена держава» (держава, на яку ймовірно поширяться транскордонні наслідки виконання документа державного планування для довкілля), наслідки для довкілля (будь-які ймовірні наслідки для флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, надр, клімату, повітря, води, ландшафту, природних територій та об'єктів), стратегічна екологічна оцінка (процедура визначення, опису й оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, альтернатив, заходів із запобігання та пом'якшення негативних наслідків, яка включає громадські обговорення та транскордонні консультації) (Україна, 2018).

Змістовний модуль дисципліни «Екологічна безпека» щодо глобальних та регіональних екологічних проблем антропогенного впливу на довкілля має на

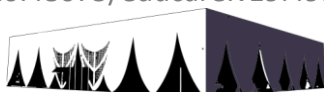

меті ознайомлення студентів зі шляхами гармонізації національного законодавства з вимогами екологічної безпеки у країнах ЄС. Важливими навиками, на вироблення яких спрямовано навчальну дисципліну, є оволодіння методами визначення ступеня виникнення катастроф та розроблення системи заходів щодо їх попередження та запобігання природно-техногенним аваріям. Більшість навчальних програм розглядають екологічну безпеку як невід'ємну частину міжнародної безпеки та включають вивчення досвіду міжнародної співпраці (діяльність міждержавних угод та організацій, глобальних екологічних фондів). Вивчаються європейські стандарти екологічної безпеки, документи Ради Європейського Союзу з питань техногенної безпеки. Окремо розглядаються надзвичайні ситуації техногенного походження, потенційно небезпечні об'єкти (об'єкти, які становлять потенційну транскордонну небезпеку для України), масштаб техногенних аварій, трансграничні аварії і катастрофи техногенного походження.

В межах дисципліни «Екологічна безпека» цілком обґрунтовано вивчаються правові засади не лише національної екологічної безпеки, але й транснаціональної – включно з особливостями її правового регулювання. Серед фахових компетенцій, на вироблення яких спрямований курс, зазначено опанування міжнародного та вітчизняного досвіду вирішення транскордонних екологічних проблем і принципів забезпечення екологічної безпеки на національному та міжнародному рівнях. На інструментальному рівні передбачено ознайомлення з автоматизованими системами транскордонного моніторингу довкілля.

5 ОБГОВОРЕННЯ

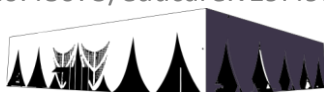
Результати проведеного дослідження продемонстрували, що транскордонне забруднення довкілля не є окремим і вагомим предметом викладання дисципліни «Економіка природокористування» у вищій школі.

Відповідна тематика розглядається доволі опосередковано – в контексті глобальних екологічних проблем, міжнародного співробітництва у питаннях захисту навколишнього природного середовища, а також в частині вимірювання рівня забруднення компонентів довкілля внаслідок господарської діяльності. У цьому відношенні наукова гіпотеза про невід’ємність проблематики транскордонного забруднення для викладання дисципліни «Економіка природокористування» не підтвердилася. Разом із тим транскордонна проблематика є актуальною для всіх включених у дослідження робочих навчальних програм дисципліни «Екологічна безпека». З огляду на це актуалізується питання співвідношення економіки природокористування й екологічної безпеки.

Вчені-економісти визначають економіку природокористування як науку, що «відображає суспільно-виробничі, соціально-економічні відносини у процесі раціонального використання, охорони та відтворення природних ресурсів суспільства» (Коренюк; Федулова, 2014, с. 4), а також як галузь знань, що органічно пов’язана з виробничою та господарською діяльністю людини. Водночас Литовченко І.В. та Бестужев В.О., аналізуючи підходи до визначення екологічної безпеки, виокремлюють «ресурсний підхід, використання якого зумовило ототожнення деякими науковцями екологічної безпеки та охорони навколишнього середовища» (Литовченко; Бестужев, 2019, с. 137). При цьому автори зазначають: «не викликає сумніву, що екологічна безпека не може не враховувати основні положення охорони навколишнього середовища, однак її завдання та цілі є більш розширеними» (Литовченко; Бестужев, 2019, с. 140).

Ще одним проблемним питанням є ігнорування укладачами робочих навчальних програм дисципліни «Економіка природокористування» такої важливої компоненти навколишнього природного середовища, як біорізноманіття. На нашу думку, воно є такою ж невід’ємною складовою довкілля, як атмосферне повітря, водні, земельні та лісові ресурси. Одним із

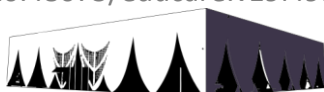
підтверджені цінності ресурсів біорізноманіття і міжнародних зусиль, спрямованих на їх збереження є, наприклад, діяльність України щодо виконання Конвенції ООН про біорізноманіття. На жаль, проблематика збереження й охорони біологічних ресурсів не включено до жодної з проаналізованих нами навчальних програм.

6 ВИСНОВКИ

В межах дослідження досвіду викладання у вищих навчальних закладах проблематики транскордонного забруднення довкілля проаналізовано низку тематичних робочих навчальних програм. Зроблено висновок, що більшість із них зосереджені на висвітленні проблем забруднення навколишнього природного середовища України та її регіонів, в окремих випадках – на екологічних проблемах підприємств, включаючи оцінку економічних збитків господарській діяльності від забруднення земельних, водних ресурсів, атмосферного повітря, знищення й пошкодження лісів.

Практично всі навчальні курси спрямовані на надання здобувачам знань про раціональне й ефективне використання природно-ресурсного потенціалу у промисловому комплексі, а також про відповідний міжнародний досвід і співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища. Хоча окремо не виділяється транскордонний контекст, автори та розробники навчальних дисциплін мають змогу висвітлювати відповідне питання більш ґрунтовно, не обмежуючись викладом інформації про глобальні екологічні проблеми, міжнародні інституції та процеси.

Найбільш повно проблематика транскордонного забруднення довкілля висвітлюється в межах дисципліни «Екологічна безпека», що з одного боку є виправданим, а з іншого боку свідчить про суттєве обмеження вітчизняними науковцями та практиками розуміння економіки природокористування як галузі знань, одним із предметом дослідження якої є екологічна безпека.

БІБЛІОГРАФІЯ

KRIPPENDORFF, K. **CONTENT ANALYSIS: AN INTRODUCTION TO ITS METHODOLOGY**. SAGE, 2004.

NEUENDORF, K. A. **THE CONTENT ANALYSIS GUIDEBOOK**. SAGE, 2017.

VAISMORADI, M.; TURUNEN, H.; BONDAS, T. Qualitative descriptive study. **Nurs Health Sci**, n. 15, p. 398-405, 2013.

WHITE, M. D.; EMILY, E. M. Content Analysis: A Flexible Methodology. **Library Trends**, v. 55, n. 1, p. 22-45, 2006.

ДЗЮБА, П. А.; ЗАЙЦЕВА, Т. А. **Методика викладання фахових дисциплін в вищій школі**. Дніпро: Ліра, 2015.

ДОРОШ, О. С.; ДЕРКУЛЬСЬКИЙ, Р. Ю.; ДОРОШ, А. Й. Критерії здійснення стратегічної екологічної оцінки заходів запропонованих у документації із землеустрою. **Землеустрій, кадастр і моніторинг земель**, n. 3, с. 54-69, 2022.

ДРЕБОТ, О. І.; ВИСОЧАНСЬКА, М. Я.; ЩАВІНСЬКА, А. Л. Інформаційно-аналітичний фактор еколого-економічних засад у контексті транскордонного співробітництва. В: **Economic Development: Global Trends and National Peculiarities**. Poland: Baltija Publishing, 2020. с. 318-331.

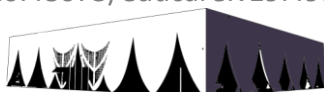
ЗАВГОРОДНЯ, Т. К.; СТРАЖНИКОВА І. В. **Методологічні засади педагогічних досліджень**. Івано-Франківськ, 2021.

КОБЛЯНСЬКА, І. І. Трансформація етичних аспектів наукових досліджень в умовах цифровізації. **Економіка та суспільство**, вип. 48, 2023.

КОРЕНЮК, П. І.; ФЕДУЛОВА, С. О. **Економіка природокористування**. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2014.

ЛИТОВЧЕНКО, І. В., БЕСТУЖЕВ, В. О. Розвиток екологічної безпеки: аналіз концептуальних підходів. **Приазовський економічний вісник**, v. 1, n. 12, с. 137-141, 2019.

МИСКОВЕЦЬ, І. Я.; МОЛЬЧАК, Я. О. Екологічний стан довкілля Волинської області та його вплив на здоров'я людини. **SWorldJournal**, n. 11, ч. 2, с. 78-83, 2022.

НИКОЛАЄВ, Ю. О.; АНДРЕЄВА, Є. М. Сучасні проблеми економіки природокористування. В: Механізми Державного Регулювання Конкурентоспроможності Національної Економіки Та Міграційних Процесів, 2021, Одеса. **Тези доповідей** [...]. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2021. с. 47-49.

РЕСЛЕР, М. В.; РЕЙС, Т. Т. Європейський досвід управління розвитком транскордонного співробітництва. **Підприємництво і торгівля**, п. 37, с. 49-56, 2023.

САВЕНЕЦЬ, М. В. Характеристики помилок внаслідок неправильної обробки та інтерпретації даних супутникового зондування хімічних складових атмосферного повітря під час воєнних дій. В: Восьмі Сумські Наукові Географічні Читання, 2023, Суми. **Тези доповідей** [...]. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. с. 155-157.

САМКО, О. О. Проблеми оцінки транскордонного та міжрегіонального забруднення атмосферного повітря регіонів України. **Інноваційна економіка**, v. 1, п. 93, с. 109-115, 2023.

СИДОРЕНКО, Т. М.; СТОРОЖЕНКО, Л. Г. **Структуризація тексту**. Київ: ДУТ, 2017.

УКРАЇНА. **Закон № 2354-VIII, від 20 березня 2018**. Про стратегічну екологічну оцінку. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>. Дата звернення: 18 лютого 2023.

Recebido em: 19-02-2024

Aceito em: 28-05-2024

